

JUBILEA

„Tot’ tedy cestovní mé museum.“ Jan Havelka (1839–1886) a jeho *Cesta na Praděd*

V roce 2018 připravilo nakladatelství Pavel Ševčík – Veduta, sídlící ve Štítech, nové vydání textu Jana Havelky *Cesta na Praděd* s podtitulem *Cestopis z konce 19. století*. Iniciativa vzešla ze strany Klubu českých turistů v Šumperku, který se ve spolupráci s nakladatelstvím podílí na akci Pradědovy letokruhy, jejíž součástí je vydávání publikací s regionální tematikou. První vydání Havelkova cestopisu se realizovalo v roce 1883 díky knihkupci a nakladateli J. F. Šaškovi (1836–1889) z Velkého Meziříčí; nové vydání se od původního liší ilustracemi, jimiž text doplnil Václav Roháč. Nové vydání drobného Havelkova cestopisu motivovala připomínka 130 let existence Klubu českých turistů; naopak naše nynější připomenutí této záslužné edice lze zase spojit se 180. výročí autorova narození, jež připadá na 22. listopad 2019.¹

Jan František Havelka pocházel z Loštic; otec František Havelka byl malířem, matka Kateřina, rozená Hatlánková byla dcerou měšťana Jana Hatlánka. Po vychození obecné školy v rodišti studoval třetí třídu hlavní školy v Olomouci, následně dva roky reálku a díky baronce Gudenauové přestoupil na gymnázium. Po maturitě (1862) odešel na filozofickou fakultu vídeňské univerzity, byv aprobován pro výuku dějepisu a zeměpisu na středních školách. Ve Vídni poznal jako učitele France Miklošiče a Aloise Vojtěcha Šemberu a dále Theodora von Sickel, díky němuž získal erudici v oblasti archivnictví. Po absolutoriu získal v roce 1867 místo suplenta na gymnáziu v Příboře, následně přešel na reálné gymnázium v Uherském Hradišti (současně vedl tamní dívčí školu) a odtud v roce 1870 byl přeložen na Slovanské gymnázium v Olomouci. Profesorskou definitivu obdržel v roce 1877. Účastnil se spolkového života, a to zejména jako člen výboru Matice školské.² Plných šestnáct let až do své náhlé smrti 20. října 1886³ byl součástí profesorského sboru gymnázia, vedeného inspirativním Janem Evangelistou Kosinou (1827–1899). Vedle Kosiny a Havelky z něj vynikli historik, národopisec a publicista Vincenc Prasek (1843–1912), literární kritik a překladatel Emanuel Miřiovský (1846–1914) nebo teolog a filozof Eugen Kadeřávek (1840–1922). Tyto osobnosti svým významem dalece přesáhly prostředí školy i hranice města Olomouce.⁴

Vedle školy to byl Havelkův byt na Blažejském náměstí č. 5, jež lze chápat jako specifické české kulturní centrum v moravské metropoli v letech sedmdesátých a osmdesátých 19. století; jeho manželka Vlasta Havelková (1857–1939), dcera archeologa a lékaře Jindřicha Wankla,

1 V literatuře se uvádí nesprávné datum narození 23. listopadu 1839; ve skutečnosti jde o datum křtu, protože Jan Havelka se narodil o den dříve. Zemský archiv v Opavě (dále ZA v Opavě), sbírka matrik, sign. Mh–IV–5, fol. 26. – Z literatury: (šifra) R. K., *Professor Jan Havelka*, in: 18. Program c. k. vyššího gymnasia slovanského v Olomouci 1887, Olomouc 1887, s. 21–25; Mauric REMEŠ, *Dopisy Jana Havelky*, Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci (dále ČVSMO) 35, 1924, s. 87–96; Richard FISCHER, *Jan Havelka, rodák loštický*, Olomouc 1936; Vítězslav HOUDEK, *Ze života Jana Havelky*, Komenský 16, 1888, s. 302–304; Hynek KOUHOUBEK, *Redaktoři časopisu Komenský*, Komenský 98, 1973–1974, s. 359–364; Bedřich SLAVÍK, *Jan Havelka a Mladá Morava*, Severní Morava 36, Šumperk 1978, s. 20–30; Vladimír FORST, *Jan Havelka*, in: Lexikon české literatury. Osobnosti – díla – instituce 2/I, Praha 1993, s. 101–103.

2 *Valná hromada Matice školské v Olomouci*, Pozor 6/78, 3. října 1877, s. 3.

3 Pohřební obřad dne 22. října vykonal kanovník Anatole d’Orsay. ZA v Opavě, sbírka, matrik, sign. O–V–20, fol. 76.

4 Bedřich SLAVÍK, *To bylo símě hořčičné...*, in: *Símě hořčičné. Památník osmdesáti let Slovanského gymnasia v Olomouci 1867–1947*, Olomouc 1947, s. 53; podrobněji Miloslav HÝSEK, *Literární Morava v letech 1849–1885*, Praha 1911, s. 146–148 a 177–179.

získala zásluhu o dokumentaci moravského folklóru a Wankel, jeden ze zakladatelů olomouckého muzea, v domě žil takřkajíc na výměnku. Kooperaci této trojice postihl ve své době již Karel Jaromír Bukovanský (1844–1932): „*Vlastenecké museum Olomoucké založeno jest na základech pevných. Hned na první pohled sezná každý, že dílo to provedly ruce mistrné, že dílo to provedl muž neobyčejně vzdělaný a učený. Jest to náš dr. Vankl, který s ochotou převzal místo kustoda..., národní vyšívání sbírá a do síní musejních ukládá pečlivá kustodka paní Vlasta Havelková, co zatím její manžel, pan profesor Havelka, literární příspěvky sbírá a v Musejním časopise veřejnosti podává.*“⁵ Ale ani muzeum neopomíjel, vždyť „*v museu trávil nejraději prázdné chvíle své, práce musejní mu byla nejmilejším zaměstnáním.*“⁶ Literatura však poprávu akcentovala Havelkovo redaktorství v Časopise Vlasteneckého spolku musejního, jenž začal vycházet v roce 1884.

Havelkova literární tvorba, rozptýlená v *Lipě moravské*, *Věstníku moravském*, v beletristickém časopise *Koleda*, jež založil, a v dalších dobových periodících se dočkala zásluhou Vítězslava Houdka záhy po Havelkově smrti (1888) knižního vydání, doplněna o jeho vlastní životopis. Havelka ale nenáležel pouze moravské literatuře, nýbrž také moravské vědě, konkrétně pedagogice – jako zakladatel časopisu *Komenský*⁷ a odbornými pojednáními⁸ – a archeologii, byť té na dobové úrovni vědy kotvící v romantických představách, nezřídka mylných, jak ostatně dosvědčují samotné tituly Havelkových archeologických pojednání:⁹ smírčí kříže považoval za vzácné cyrilometodějské památky a u lidového ornamentu, identifikovaném na moravském materiálu, předpokládal jeho společný praslovanský základ. Uzavřenou skupinu Havelkových textů tvoří práce pro děti a mládež, zejména knižně vydané *Obrázky z přírody* (1875) a *Kratičké dějiny Moravy* (1881). Právě provázanost pedagogické, organizační, beletristické a naukové činnosti činila z Jana Havelky nad jiné důležitou a v české společnosti na Moravě letech sedmdesátých a osmdesátých doslova klíčovou osobnost.

Cestopisný charakter části Havelkových textů je dobově symptomatický. Obdobné texty o putování středoškolských profesorů nebo studentů vznikaly v prostředí moravských středních škol let sedmdesátých, aby z dnešního pohledu fungovaly jako specifický dokument, odhalující více než jen dobový vlastenecký zápal: hodnověrně vypovídají o potřebě aktivně trávit volný čas pobytem v krásné, tehdy ještě panenské přírodě a současně propojit prožitek přírodních krás s přírodovědným a historicko-topografickým poznáním. Z autorů takovýchto textů můžeme zmínit Karla Jaromíra Bukovanského; z řad olomouckých studentů vzešly texty dokumentující prázdninové cesty Hynka Babičky (1855–1880), Eduarda Šaršy (1855–1930) a dalších.¹⁰ Od těchto prázdninových cest třeba odlišit jednodenní výlety pořádané do bližšího okolí Olo-

5 K. J. STAROŘÍŠKÝ [Karel Jaromír BUKOVANSKÝ], *Malý úryvek z letošních prázdnin*, Opavský týdeník 17/76, 29. září 1886, s. 1.

6 *Prof. Jan Havelka*, Našinec 18/125, 22. října 1886, s. 1–2. – Srv. též Jan KÜHNDEL, *Jan Havelka, zakladatel českého musejnictví na Moravě*, ČVSMO 53, 1940, s. 91–94.

7 Pozitivní hodnocení Komenského viz (šifra) –na, *Jan Havelka*, Literární listy 2/2, 1. února 1881, s. 18.

8 Jan HAVELKA, *Vybrané spisy vychovatelské a vyučovatelské*, Písek 1887.

9 Jan HAVELKA, *O starožitnostech, že vykopány byly u svat. Václava v Olomouci*, ČVSMO 1, 1884, s. 27–29; TÝŽ: *O některých památkách cyrilometodějských*, Sborník velehradský 3, 1883, s. 217–224; tamtéž 4, 1885, s. 83–88; TÝŽ: *Lze-li určit, ve kterých místech u Olomouce r. 1241 Mongolové byli poraženi*, in: 14. program c. k. vyššího gymnasia slovanského, Olomouc 1883, s. 11–21; TÝŽ, *O starožitnostech, ježto nalezeny byly v okolí olomouckém*, Pozor 5/103, 30. prosince 1876, s. 1. – Některé texty jsou připomenuty v článku *Jan Havelka*, Světozor 17/27, 1883, s. 318.

10 František TÁBORSKÝ, *Ze studentských cest před půlstoletím. Tři vzpomínky*, Praha, Radhošť 1933.

mouce, zejména na Svatý Kopeček; ty byly spojeny s deklamací, divadelním představením, se zpěvy. A byl to lidský rozměr Havelkovy pedagogické práce, jeho vlídnost a empatie, jež mu zaručily „druhý život“ ve vzpomínkách mnoha jeho někdejších studentů právě na tyto chvíle mimoškolních radovánek, jak poznáváme ze životopisů Františka Táborského (1858–1940), Josefa Klvany (1857–1919), Vítězslava Houdka (1856–1916) a osobností mladší generace, například spisovatele Františka Serafina Procházky (1861–1939). „*Společným znakem mladších,*“ charakterizoval tuto generaci Bedřich Slavík, „*byl romantický idealismus, který stupňován Havelkovou láskou k rodnému kraji a jeho pochopením pro svéráz.*“¹¹ Motivace Havelkových cest po Moravě však byl hlubší: „*Chystaje se s kolegou svým prof. Praskem vydat velkou Vlastivědu Moravy a Slezska, pojal velikou částku končin své otčiny, aby studoval mravy, nářečí a kroje lidu moravského.*“¹²

Publikace *Cesta na Praděd* je významnou položkou v dobové moravské cestopisné literatuře; k ní náležejí také jiné Havelkovy samostatně vydané práce, konkrétně zejména první svazek zamýšleného vícesvazkového souboru *Cesty po Moravě* (1883). Naukový akcent na tyto historicko-topografické a přírodovědné výpravy se spojil se snahou o dokumentární zachycení přírodních krás a pamětihodností kresbou či malbou. K této tvůrčí práci byl disponován malířským talentem, jež zdědil po svém otci a dále předal své dceři Miladě, provdané Schusserové (1877–1931), známé malířce.

Havelka nejprve instruuje čtenáře, jak se na cestu řádně vybavit, aby mohl splnit dokumentární funkci putování: Do brašny se mu směstnaly poznámkový sešit vhodný k pořizování záznamů, listy ve složce, určené k uchování rostlin pro herbář, lahve s konzervačním roztokem na sběr hmyzu, sešit s předem připravenými údaji o cestě, vypsány ze starší literatury (F. J. Schwoy, G. Wolný, V. Brandl), dále dalekohled, buzola, aneroid, geologické kladívko nebo provázek s kovovou kuličkou, vhodný k měření hloubky vodních toků nebo terénních depresí. „*Tot' tedy cestovní mé museum, cestovní má pracovna,*“¹³ uzavřel pisatel výčet předmětů, jež dokládají terénní výzkum zaměřený na živou i neživou přírodu, na sběr naturfaktů, pořizování preparátů i dokumentaci. Mapu, podle níž skupina pedagogů a studentů putovala, si Havelka nakreslil sám na základě Šemberovy mapy Moravy a dostupných vojenských map. Následné dvě kapitoly pojednávají o dvou cestách, jejichž cílem byla nejvyšší hora Moravy a Slezska. Prvý z výletů se nezdařil; byl přerušen výrazným zhoršením povětrnostních podmínek, což vylučovalo při vybavenosti turistů před sto padesáti lety podniknout namáhavou túru. Druhý, realizovaný o rok později, byl úspěšný: Výprava vystoupila na Praděd, sešla odtud do Karlovy Studánky a přes Rýmařov se vrátila do východiska putování, jímž byl Sobotín. Vzdálenost mezi Sobotínem a Olomoucí poutníci překonali vlakem.

O Janu Havelkovi a olomouckém muzeu se psalo zejména v souvislosti s etnografií;¹⁴ bylo by proto zajímavé doplnit tyto údaje také informacemi o jeho činnosti ve prospěch přírodovědy a historie. Čteme-li *Cestu na Praděd*, musíme ale jen zalitovat, že autor nepopsal terénní výzkum, jeho provádění, a že k trase cesty, jak ji v základních konturách postihuje, připojil pouze výčet rostlinných druhů a převyprávěl některé historické události. Povšimněme si, jak se opakovaně v textu vrací k čarodějnickým procesům, aby jakožto člověk veskrze pokrokový

11 Bedřich SLAVÍK, *Mládí básníka F. S. Procházky*, ČVSMO 52/193–194, 1939, s. 60.

12 Ferdinand ČENSKÝ, *Čerstvé rovy české*, Osvěta 16/12, 1886, s. 1111–1112.

13 Jan HAVELKA, *Cesta na Praděd. Cestopis z konce 19. století*, Štíty 2018, s. 11.

14 Miloš MELZER, *Jan Havelka, zakladatel českého národopisného hnutí na Moravě*, Severní Morava 39, Šumperk 1979, s. 54–56.

a demokratický nešetřil slovy hany nad temnou minulostí. Při popisu druhé, úspěšné cesty připomněl zájem vynikajícího učenice, přírodovědce a pedagoga Bedřicha Antonína Kolenatého (1812–1862) o jesenickou faunu a flóru: Upozornil na existenci pamětní desky na Čertových kamenech, odhalené členy šumperského spolku *Kosmos*, na boudu, v níž Kolenatý v červenci 1862 zemřel, na hrob v Malé Morávce.¹⁵

Novodobá edice textu Havelkovy *Cesty na Praděd* má tedy hned několik významů: skýtá pro milovníka Jeseníků příjemné čtení, vskutku beletristicky zpracované vylíčení počátků jesenické turistiky, poskytuje obraz vnitřního světa moravského intelektuála před sto padesáti lety, je dokumentem o způsobu trávení jeho volného času i o vztahu středoškolské mládeže ke svým učitelům, o prožitcích a představách kulturních elit, jež se pojily s putováním krajem, s jeho příběhy, hmotnými památkami a všelikými stopami minulých epoch.

Pavel Šopák

50 let od úmrtí Lumíra Jisla

V letošním roce si připomínáme 50 let od úmrtí Lumíra Jisla, nejvýznamnějšího archeologa působícího ve Slezsku. Článků a statí o jeho životě najdeme na stránkách časopisů a na internetu

Lumír Jisl (vpravo) s Jaroslavem Králem před budovou opavské expozitury Archeologického ústavu v 50. letech 20. století

Z rodinného archivu Soni Králové, určila Lucie Šmahelová.

¹⁵ Jan HAVELKA, *Cesta na Praděd*, Štítý 2018, s. 75–76

velké množství.¹ Přinášejí souhrn jeho děl, předkládají seznam výzkumů, zmiňují badatelský přínos. Vyzdvihnout však musíme i tu stránku jeho osobnosti, která v sobě zahrnovala neuvěřitelnou pracovitost, píli, trpělivost a ryzí charakter neobyčejného člověka. Takového, který pro archeologii českého Slezska doslova žil a na hony mu byla vzdálená pozlátka osobního prospěchu a povrchního uznání. V dnešním měřítku bychom ho charakterizovali jako profesionála, jež nevnímal pracovní dobu jako uzavřenou část dne. Práce pro něj byla především koníčkem. Věnoval ji všechnu svou energii. Jak jinak si vysvětlit, že byl schopen dát do pořádku poválečné archeologické sbírky ve Slezském zemském muzeu, vést nespočet výzkumů s velmi precizní a na poměry té doby vysoce profesionální dokumentací, u toho publikovat, pořádat přednášky pro veřejnost a realizovat mnoho výstav. Ze vzpomínek archeologa Jaroslava Krále na Lumíra Jisla, které vyprávěl své vnučce a současné archeoložce Slezského zemského muzea Soni Králové, se dozvídáme o velice skromném člověku, který se nad nikoho nevyvyšoval. V soukromí měl pověst velkého vypravěče. Rád referoval o svých cestách do Mongolska a Číny, přítomně učil vařit pravý čínský čaj. Byl zpodobněním poválečného intelektuála s dobrým srdcem, jemuž nevadila ani tvrdá manuální práce na terénních archeologických výzkumech. Vedle výtečné a přínosné vědecké činnosti, představoval Lumír Jisl i velkého popularizátora archeologie na Ostravsku. Práce to byla o to těžší, že se jednalo o oblast, kde nevýrobní činnosti nebyly brány nikdy příliš pozitivně a archeologie byla vnímána jako něco zbytečného. Svou roli zde ovšem zvládl dokonale. Jeho příspěvky o archeologii Krnovska, Ostravska aj., publikovány do tehdejších sborníků, časopisů a novin, si brzo našly příznivce u široké veřejnosti.

Jeho cesta do Slezska však nebyla jednoduchá. Narodil se 18. dubna 1921 ve Svijanském Újezdě. V neklidných letech první poloviny 20. století nastoupil v Trutnově na gymnázium, které ukončil v roce 1940 maturitní zkouškou. Během studia projevil zájem zejména o mineralogii, ovšem stranou nezůstala ani archeologie. Ve válečných letech po maturitě nastoupil na místo úředníka pojišťovny v Liberci. Zlomem v jeho kariéře se stalo setkání s profesorem Janem Filipem, jenž ho ovlivnil natolik, že v roce 1945 nastoupil na Filozofickou fakultu Karlovy univerzity, kde vedle dějin umění, srovnávacích věd náboženských a etnografie zahájil i studium archeologie. Ve své rigorózní práci z roku 1948 s názvem *Ploché žárové hroby v Čechách v době laténské* se již plně věnoval archeologii. O talentu a nadání mladého Jisla nebylo pochyb. Stal se oblíbeným studentem svých profesorů, zejména Jana Eisnera a Jana Filipa a rovněž i tehdejšího docenta Jaroslava Böhma. Byli to právě tito tři jmenovaní, kteří jej doporučili dr. Karlu Černohorskému na místo vedoucího prehistorického oddělení tehdejšího Zemského muzea v Opavě, kam nastoupil v roce 1947. Jislova cesta do slezské metropole Opavy tím byla dovršena. V roce 1952 se stává ředitelem muzea, ovšem špatný zdravotní stav mu nedovoluje tuto funkci dlouho zastávat a v roce 1954 je nucen rezignovat. V roce 1955 se stal vedoucím opavské expozitury Archeologického ústavu ČSAV, ovšem již v roce 1956 definitivně opouští Opavu a odchází do Prahy.

Jislovo desetiletí ve Slezsku ovšem za sebou zanechalo tak výraznou stopu, že lze o tomto období hovořit jako o vrcholu slezské poválečné archeologie. Jeho přínos tkví především ve studiu pravěkého a středověkého vývoje tehdy opomíjené části Československé republiky. Vedl celou řadu výzkumů (Požaha, Chotěbuz-Podobora, Opava – Kateřinky, Úvalno atd.) a byl autorem stěžejních výstav s archeologickou tematikou (např. *Pravěk Slezska* z roku 1950).

1 Např. Jaroslav BAKALA, *Lumír Jisl a vědecké bádání ve Slezsku*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 19, 1970, s. 1–8; Vratislav JANÁK, *Nedožitě jubileum Lumíra Jisla*, Pravěk NŘ, 1997, s. 304–307; Vladimír PODBORSKÝ, *25. výročí úmrtí Lumíra Jisla*, Pravěk NŘ, 1994, s. 400; Zdeněk VÁŇA, *Věnováno památce Lumíra Jisla*, Archeologický sborník, 1974, str. 7; <http://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/osobnosti-ceske-archeologie/lumir-jisl-1921-1969>. Citováno ke dni 12. 2. 2020.

Odchod Lumíra Jisla do Prahy znamenal rozvoj další velké oblasti jeho zájmu. V letech 1957, 1958 a 1963 navštívil Mongolsko a Čínu. V roce 1961 vydal monografii „Umění starého Mongolska“. Výsledky z poslední expedice již však sám publikovat nestihl. Umírá náhle 22. listopadu 1969 v Praze. To, že je památka Lumíra Jisla stále živá i dnes, dokazuje vydání jeho soukromých vzpomínek z jeho pracovních cest z let 1957 a 1958, které vyšly pod názvem „Čínský deník“ roce 2016.²

Lumír Jisl byl velikánem své doby, člověkem s obrovským přehledem, vzdělaným a znalým mnoha oborů. Jeho práce pro Slezsko je nedoceněna, stejně tak jako přínos pro českou resp. československou archeologii. Práce v regionech má vždy svá úskalí a staví člověka daleko za startovní čáru oproti těm, kteří zůstali v centrech velkých měst. Proto si lidé, kteří šli v neklidných poválečných dobách do pohraničí, musíme vážit nejen po stránce osobní odvahy a odhodlání, ale také po stránce jejich vědomí, že nebudou nikdy dostatečně oceněni a bude na ně nahlíženo z „center výzkumu“ spatra a mnohdy s pohrdáním. Lumír Jisl však přesvědčil a dokázal, že i vědec na periferii dokáže dělat velkou vědu, ačkoliv musí být mnohokrát lepší než „ti“ ostatní.

Jiří Juchelka

*Lumír Jisl s mongolským archeologem Namsrainem Ser-Odjavem před budovou opavské expozitury Archeologického ústavu v 60. letech 20. století.
Z rodinného archivu Soni Králové, určila Lucie Šmahelová.*

² Na vydání publikace se podíleli Luboš Bělka a Pavel Šindelář (vydala Masarykova univerzita v Brně).

